

GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi
GİBTÜ Journal of Islamic Studies
مجلة الدراسات الإسلامية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gibtuislamad>
Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2024 (Haziran/June)

Tabâtabâf'nin el-Mîzân Adlı Tefsiri Bağlamında Te'vil Kavramının Analizi

The Meaning Problem Of The Qur'an in The Framework of The Concepts Of Termination and Tawil

Recep ATAV

Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı
Graduate Student, Erciyes University, Institute for Social Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Kayseri, Türkiye

recepatav@gmail .com

<https://orcid.org/0000-0003-3413-8422>

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 17 Mayıs 2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 21 Haziran 2024

Yayın Tarihi/Date Published: 30 Haziran 2024

Atıf / Citation: Atav, Recep. "Tabâtabâf'nin el-Mîzân Adlı Tefsiri Bağlamında Te'vil Kavramının Analizi", *GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Haziran/June, 2024), 133-150.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Yayıncı / Published by: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Öz

Geçmişten günümüze Kurʿân üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmakta, yaşanan sıkıntılara Kurʿân merkezli çözümler sunulmaktadır. Kurʿân'ı anlamak adına yapılan çalışmalar geleneğimizde bir kısmı tefsir adıyla kitlelere takdim edilirken bir kısmı ise teʿvil adıyla takdim edilmiştir. Geleneğimizde teʿvil kavramının geniş bir anlam çerçevesi olup, keyfi ve mezhebî görüşleri ihtiva etmesi sebebi ile olumsuzluğu çağrıştıran kavrama dönüşmüştür. Teʿvil kavramının sunduğu spesifik ortam karşısında Mâtürîdî'nin yaptığı ayırım tefsir müktesebatı için dönüm noktası olup, buna bağlı olarak tefsir geleneğimizde bâtinî teʿvilin kriterlerini belirleyen çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Biz makalemizde Bâtinî teʿvil bağlamında Tabâtabâî'nin *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kurʿân* adlı tefsiri çerçevesinde imamet doktrinine konu olan ayetler üzerinde saha araştırması yaptık. Yaptığımız saha araştırması ve taramalar neticesinde Tabâtabâî'nin imamet inancını desteklemek üzere kelime ve kavramların içini boşaltmak suretiyle Bâtinî teʿvil örnekleri sergilediğini tespit ettik. Tespitlerimizde İmam Mâtürîdî'nin teʿvil ve tefsir ayırımına ilişkin görüşleri, çalışmamızı belli kriterler doğrultusunda yürütmemizi sağladığı gibi olumsuz ya da Bâtinî teʿvil örneklerini belirlemede bize yardımcı olmuştur. Ayrıca teʿvil kavramının sunduğu manevra alanını göz önünde bulundurarak imamet kavramı üzerinden gerçekleştirilen yorumların müellifimizin eserindeki yansımalarını inceleyip, bu yorumların teşekkülünü sağlayan zihinsel alt yapıyı keşfetmeye yönelik analizlerde bulunduk.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Teʿvil, Bâtin, Zahir, Metin.

Abstract

In the history of Islamic sciences, various studies have been carried out on the Qurʿan, and Qurʿan-based solutions have been offered for numerous problems. While some of the studies conducted to understand the Qurʿan are presented to the masses under the name of tafsîr, others are presented under the name of taʿwîl. Traditionally, the concept of taʿwîl has a wide range of meanings and has become associated with negativity due to the arbitrary and sectarian views it may convey. The distinction made by Imam al-Mâturîdî in the specific context of tafsîr is a significant development for the exegesis tradition. Consequently, various works have been authored in the tafsîr tradition to establish the criteria determining what esoteric (bâtinî) tafsîr is. This paper presents field research on the verses related to the doctrine of imamate, specifically within the scope of Tabâtabâî's tafsîr work *al-Mîzân fî Tafsîr al-Qurʿân*. Based on our field research and literature review, we have determined that Tabâtabâî exemplified instances of bâtinî taʿwîl by deconstructing words and concepts to bolster the belief in imamate. Imam al-Mâturîdî's defining distinction between taʿwîl and Tafsîr guided us in

conducting our study according to specific criteria and aided in identifying instances of negative or bāṭinī taʿwīl. In addition, taking into account the flexibility provided by the concept of taʿwīl, we have analysed the reflections of the imamate-related interpretations in the Ṭabāṭabāʾī's work. We have also conducted analyses to reveal the underlying mindset that influenced the development of these interpretations.

Keywords: Tafsīr, Taʿwīl, Bāṭinī, Zāhir, Text.

Giriş

Peygamberimizin sağlığında Müslümanların Kurʾân ile ilişkileri sade, pratik, anlama esasına dayalı, aksiyoner bir faaliyet olarak yansıtılırken Müslümanların çeşitli fırka ve gruplara ayrılması, ideolojik yaklaşımlar ve eğilimler hak kelamı hakkında çeşitli yorumlama biçimlerini gündeme getirdi. Özellikle Hicri 2. Asır itibariyle İslam coğrafyasının genişlemesi sonrasında değişik inanç ve kültürler ile karşılaşılması, etnik ve dini anlamda farklılıklar toplum yapısının değişmesine ve farklı düşünceler oluşumuna sebebiyet vermiştir. Toplum yapısında ve düşüncelerdeki değişim, süreç içerisinde Kurʾân araştırmalarına yansımış ve Kurʾân birbirinden farklı görüşlerin referans bulmak amacı ile müracaat ettikleri kaynak haline gelmiştir. Erken dönemlerden itibaren Kurʾân odaklı yorumlarda kullanılan anahtar kavramlar tefsir ve teʿvil kavramları olmuştur. İslam'ın ilk dönemlerinde tefsir ile teʿvil arasında kayda değer bir anlam farklılığının bulunmadığını söylememiz mümkündür.¹ Öyle ki hicri ilk üç asırda yaşayan tefsir ilminin büyük üstatları diyebileceğimiz Ferrâ, (ö. 207/822) Ebû Ubeyde, (ö. 209/824) Taberî, (ö. 310/923) ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi müfessirler teʿvil kavramını tefsir ile eş değer görmüşler aynı başlık altında müzakerelerini yapmışlardır.²

Kaynaklarda teʿvil tefsir ayırımı ilk olarak Zerkeşî'nin (ö.745-1344) *el-Burhân* adlı eserinde “Müfessir nakilci, teʿvilci ise istinbatçıdır” sözüyle İbn Abbas'a (ö. 68-687) dayanarak sahabe dönemi ile başlatmaya çalışmış,³ fakat onun İbn Abbas'a dayandırılan bu söze itibar edilmemiştir. Zira Zerkeşî'nin teʿvil ile tefsir kavramlarını farklı içeriklerle kullandığı bilinen bir husus olup referans bulma amacıyla İbn Abbas'a nispetle konuyu anlatmak istemiş olabilir. Yine kaynaklarda sahabe dönemine nispet edilen tefsirci ve teʿvilci gibi ayırımın olmadığı bilinmektedir.⁴

¹Mustafa Öztürk, “Tefsir-Teʿvil Karşıtlığının Tarihsel ve Epistemolojik Kökeni”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 14/1 (2001), 80.

²İsmail Cerrahoğlu, *Kurʾân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller* (Ankara: AÜİF. Yay, 1968), 14.

³Mustafa Öztürk, *Kurʾân ve Aşırı Yorum Tefsirde Batınlık ve Bâtinî Geleneği* (Ankara: Ankara Okulu Yay, 2016), 132.

⁴Yılmaz Barlas, *Kurʾân -ı Kerim'de Teʿvil Kavramı ve İlgili Âyetler Bağlamında Tahlili* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 32.

İmam Mâtürîdî'nin (ö.333/944) tefsir te'vil kavramının kullanımına yönelik açıklamaları kavram açısından dönüm noktası teşkil etmektedir. İmam Mâtürîdî te'vil kavramının sunduğu kaygan ve değişken zeminini fark etmiş olmalı ki “tefsir için ayetten murat olunan anlamın, öyle olduğunu kesin olarak söylemek ve o mânanın kastedildiğine Allah Teâlâ'yı şahit tutmaktır. Bu şekilde yapılan tefsir şayet sağlam ve kesin bir delile dayanıyorsa doğrudur; dayanmıyorsa yasaklanmış olan rey tefsiridir,”⁵ ifadesini kullanmış ve tefsir ile te'vil kavramlarının farkını ifade etmiştir.

Te'vil kavramının sunduğu yorum alanının genişliği ve tefsir ameliyesini gerçekleştirirken Allah'ı şahit tutarak icra edilmesi ünlü müfessirlerin ihtiyatlı bir tutum sergilemelerine neden olmuş ve tefsir niyetiyle oluşturdukları eserlerine Taberî'nin (ö.310/923) *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* gibi adlar koymalarına sebep olmuştur. Müfessirlerin mütevazi tavrını bir kenarda tutarsak muhtemeldir ki müfessirler işledikleri konuları tefsir adıyla icra etmişler fakat te'vil kavramının sunduğu yorum alanının genişliği sebebiyle tefsir yerine te'vil ismini tercih etmişlerdir.⁶

136

Hicri 5. yüzyılda tefsir ve te'vil arasındaki anlam farklılığı oldukça belirgin hale gelmiş ve hatta buradaki anlam farklılığı hakkında, Muhammed b. Habîb en-Nîsâbü'rî (ö. 406/1016) “Günümüzde tefsir ile te'vil arasındaki farkı bilmeyen müfessirler türedi”⁷ ifadesinde geçtiği üzere, müfessir olmanın en asgari şartlarından birinin de söz konusu iki lafzın arasındaki farkı bilmek olduğu görüşünü dile getirmiştir.

Tefsir kavramının Ashab-ı kiramdan gelen rivayetlere dayalı olması sebebi ile sunduğu kesinlik ve işitmeye dayalı olması kavram hakkında spekülâtif tartışmaların oluşmasına mani olurken te'vil kavramı tefsir tarihi içerisinde zaman zaman olumsuzluğu çağrıştıran, anlam daralmaların olduğu, keyfi ve ideolojik yorumların yapıldığı kavrama dönüşmüştür. Te'vil kavramının sunduğu yorum genişliği özellikle Muhkem-Müteşâbih konuları ekseninde yapılan tartışmalar zamanla itikadi alana yansıtılarak dogmatik hale getirilmiş, siyasî ve mezhebî hadiseler, sonrasında gerçekleşen müzakereler, te'vil adıyla yeniden kitlelere sunulmuştur.⁸

⁵Maturidî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye,2005) 5-6.

⁶ Yunus Şevki Yavuz, “Te'vil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/27.

⁷Suyuti, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Hudayrî, *İtkan li-Ulumu'l-Kur'ân*, çev. Sakıp Yıldız, Avni Çelik (İstanbul, MadveYayıncılık,Tarihsiz), 2/ 445.

⁸ Ahmet Erkol, “Nassın Anlaşılmasında Tevil ve Müteşâbih Sorunu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2, (Haziran, 2006), 209.

Hicrî 6. yüzyıla gelindiğinde ise, Râgıb el-İsfahânî (ö.503-1108), İmam Mâtürîdî'nin yapmış olduğu ayırım üzerinden kavramın ıstılah zeminini hazırlamıştır. O böylece tefsirin te'vilden daha genel anlam ifade ettiğini, tefsirin lafızlarda ve dinî ya da dinî olmayan eserlerde kullanımını ön planda tutmuş; te'vîlin ise, manalarda ve sadece dinî içerikli eserlerde kullanıldığına dikkat çekmek suretiyle, bu iki terim arasındaki anlam ayrışmasına kesin bir çizgi belirtmiştir.⁹ Bütün bunlarla birlikte te'vil kavramının kelamcılar nazarında kullanılan anlam özellikleri ile İslam hukukçuları ve usulcülerin te'vil kavramına yükledikleri anlam özellikleri birbirinden farklı olup ait olduğu disipline bağlı olarak farklı anlamlar yükledikleri bilinmektedir.¹⁰

Biz bütün bu disiplinlerde te'vil kavramının kullanım özelliklerinden istifade ederek imamet kavramının anlaşılması için bir alan taraması gerçekleştirdik. Tabâtabâî'nin *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsiri üzerinden yaptığımız alan taramasında imamet inancını destekleyen ayetlerin tefsirinde mezhebî te'vil ya da Bâtınî te'vil öğeleri barındırdığını tespit ettik. Yukarıda sıraladığımız tefsir ve usul alimlerin net tavırlarına rağmen tefsir geleneğimizi oluşturan bu tür yorumların bir kısmı hakikati temsil ederken bir kısmı ise spekülâtif bilgiler barındırmakta, İslam toplumu içerisinde mezhebî ayrılıkları besleyen bilgi tortularına dönüşmektedir. Biz alan taramasına ait değerlendirmelerimize geçmeden önce geleneğimizde Te'vil kavramının kullanımına dair literatür taraması yapıp, bu çerçevede örneklerimizi incelemeye çalıştık.

1. Te'vil Kavramının Literal Anlamı

Toplumsal gelişmelere bağlı olarak değişen şartlar ve ihtiyaçlar Kadim olan kelamın maksatları doğrultusunda yeniden ifadesi için yeni kavramlara ihtiyaç hissedilmiştir. Bu hususta kilit rol üstlenen kavram te'vil kavramı olmuştur. “Te'vil” kelimesi dönüp varmak, dönüp gelmek anlamında kullanılan “e-v-l/و-ل” kökünden türetilmiştir.¹¹ Kavram tef'il vezninde bir mastara dönüştürülerek sözlüklerde “döndürmek; sözü iyice inceleyip varacağı manayı belirtmek, bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak” manası verilmiştir.¹² Terim olarak ise “naslarda geçen bir lafzı bir delile dayanarak lafzın veya ibarenin hakiki manasının

⁹ Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi'l Kur'ân*, 2/445; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997),215.

¹⁰ Barlas, *Kur'ân -ı Kerim'de Te'vil Kavramı ve İlgili Ayetler Bağlamında Tahlili*, 31-56.

¹¹İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sâdır ve Dâru Beirut, 1955), “te'vil”, 1/33.

¹² İbn Manzûr, “te'vil”, 1/31.

verilmesine engel olan bir maniadandan dolayı aslî manasından alıp taşıdığı muhtemel manalardan birine nakletmek” diye genel bir tanımlama yapılmıştır.¹³

Te’vil anlam bütünlüğü itibariyle Kur’ân ’da değişik formlarda kullanılmakla birlikte 17 yerde geçmektedir. Yine Cahiliye Döneminde rüya tabiri yapmak üzere kullanıldığı kaynaklarda geçmektedir.¹⁴ Ezherî’nin (ö.370/980) Cahili dönem insanların düşüncelerini yansıtmaları bakımından “Daha önce sizlerle, Kur’ân’ın inişine karşı çıktığınız için savaşmıştık. Bugün ise, O’nun te’vîli (içerdiği haberin müjdesinin gerçekleşmesi) uğrunda sizlerle savaşmak üzere buradayız”¹⁵ ifadesi kavramın İslam öncesi geçmişini ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir. Ayeti kerimede “Onlar, ilmîni kavrayamadıkları ve henüz te’vîli (yorumu) kendilerine bildirilmemiş olan şeyi yalanladılar,”¹⁶ ifadesinde geçtiği üzere te’vil kelimesi yorum manasında kullanılmıştır. Peygamber efendimizin Abdullah b. Abbas için “Allah’ım onu dinde fakih kıl ve ona “te’vili öğret”¹⁷ şeklindeki duası kavramın yorum anlamında erken dönemlerden itibaren kullanılması bakımından dikkat çekicidir.

Kelimenin anlam itibari ile Arapça sözlüklerde farklı manalar da verilmiştir. Örneğin Ragıp el-İsfahanî *el-Müfredât* isimli eserinde “Te’vil kavramının kaynağına döndürmek anlamında “evl” kökünden türediğini belirtmekte terimin zaman içerisinde kavramlaşarak “Bir şeyi, kendisinden kastedilen mânâyâ veya gayeye döndürmek”¹⁸ şeklinde tanımlamaktadır.

İbn Manzûr (ö.711/1311) ise, te’vîlin, lafzın zâhirini, aslî mânâsını bir delilden istifade etmek sureti ile başka bir mânâyâ nakletmek¹⁹ olduğunu ifade etmiştir. Bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından Hz. Aişe’nin Peygamberimizin “Artık Rabbini hamd ile tesbih et ve O’ndan bağışlanma dile”²⁰ ayetini telaffuz ettiğinde “tesbih et,” lafzından yola çıkarak namazlarda rükû ve secde esnasında “Ey Allah’ım seni bütün noksan sıfatlardan tenzih eder

¹³ Râgıb el-İsfahânî, Ebû’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’ân*, Tahk. Adnan Dâvûdî (Kuveyt: Daru Saade,1984), “te’vil”, 30. Mehmet Âkif Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/232.

¹⁴ Nasr Hamid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Emin Maşalı (Ankara: Kitabiyat Yayınları,2001), 275; Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü’l Kur’ân*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yay. 2017), 2/357.

¹⁵ Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu’l-Luğa* Thk: Muhammed İved Mer’ab (Beyrut: Daru’l İhyaut-Turasi’l Arabî, 2001), 5/207.

¹⁶ *Kur’ân Yolu* (Erişim 20 Nisan 2024), Yunus 10/39.

¹⁷ Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdullah, *el-Mustedrek ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye,1990), 3/615.

¹⁸ Ragıp el-İsfahanî, “te’vil”, 31.

¹⁹ İbn Manzûr, “te’vil”, 1/33.

²⁰ *Kur’ân Yolu* (Erişim 20 Nisan 2024), Kevser, 108/3.

ve bütün övgüler sanadır. Ey Allah'ım beni bağışla"²¹ şeklinde dua ettiğini rivayet etmiştir. Peygamberimizin yaptığı bu dua, sonraki süreçte ayetin te'vili olarak algılanmış ve ayetten çıkarılabilecek sonuç (te'vil) olarak kaynaklarda yer almıştır.²²

Kur'ân 'da geçtiği üzere te'vil kavramının tefsir kavramına nazaran daha geniş ve çeşitli anlamları ihtiva ettiğini söyleyebiliriz.²³ Yine te'vil ister nesne düzeyinde olsun ister olgu düzeyinde sonuç olarak zihinsel bir faaliyet²⁴ olduğu unutulmamalıdır. Zira te'vil faaliyeti fıkhi terim olarak kullanımı haricinde zihinsel olarak olgu veya olay üzerinde etkinliğini icra ederken tefsir faaliyeti sadece ayet veya hadislerin anlaşılmasına yönelik bir faaliyet olarak nitelendirilebilir.²⁵ Te'vil Ehl-i ayet veya sure arasında kişisel, hissi ve tecrübi bilgilerini kullanmak sureti ile yorum faaliyeti gerçekleştirirken, müfessirin elinde mutlaka bir karine olmalıdır. Her ne kadar karine Ashab-ı kirama nispet edilen birbirinden farklı rivayetleri veya ayette geçen kelimelerin dil bilimsel açıklamalarını içeren veriler de olsa mutlaka bir karine üzerinden beyana dair bir tahakkukun olması yeterlidir.

2.Te'vil Kavramının Zihinsel Alt Yapısı

İslam tarihi boyunca ilâhî metnin yorumlanmasında zihinlere yön veren ve bu alanda yoğun çalışmaların oluşmasını tetikleyen iki kavram ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Kur'ân'ın inzali meselesi diğeryse Kur'ân'ın te'vil ve tefsiri meselesidir. Geleneğimizde Kur'ân'ın inzali denildiğinde nübüvvet müessesesi anlaşılmiş ve klasik kaynaklarda aktarıldığı şekliyle peygamberlere iman konusu ile irtibatlandırılarak ortak bir kanaat oluşturulmuştur. İkinci husussa inzali gerçekleşen Kur'ân'ın tefsiri ve te'vili meselesidir. İster Sünnî kesimde olsun ister Şîî, Kur'ân'ın te'vili ve tefsiri meselesinde farklı yönelim ve düşüncelerin oluşmasına zemin hazırlayan, mezhebî ve siyasî ayrışmalara neden olan gerilim noktası Kur'ân'ın tefsiri amacıyla yapılan yorum faaliyetleridir. Yukarıda değindiğimiz üzere tefsir kavramının sunduğu işitmeye dayalı referanslar ve Arapçanın dil bilimsel kaideleri çerçevesinde sunduğu imkanlar tefsir ameliyesinin ilkeler dahilinde ilerlemesine ve zengin bir müktesebatın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Kur'ân'ın

²¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-, *Camiu's-Sahîhi'l-Muhtasar*, Thk. Mustafa Dîb el-Buga (Beyrut: Daru İbn Kesîr,1978), 42.

²² Cevherî, İsmail b. Hammad , *es-Sihhah* (Kahire: Dar-u Sadr,1956), "te'vil" , 4/1627.

²³ Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 283.

²⁴ Sadık Kılıç, *Küllerde Diriliş* (Ankara: Fecr Yayınevi,2009) ,62.

²⁵ Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 283.

literal anlamının sunduğu imkanlar doğrultusunda bugünkü geleneksel İslami ilimler teşekkül ettirilmiştir.

Şîî-İmamî ekolün sunduğu okuma biçiminde ise tebyinat ya da beyan etme olarak vasıflanan tefsir ameliyesi peygamber şahsında tamamlanmış ve peygamberin merkezde olduğu yorumlarla fıkıh, tefsir, kelam, hadis gibi geleneksel İslami ilimlerde belirtilmiştir. Fakat peygamber şahsında neşri nema bulan dinin te'vili meselesi tamamlanmamıştır. Bu sebeple ikinci bir anlam daralmasına uğrayan te'vil kavramı Şîî geleneğinde imamlara bahşedilen özel bilgiyi ifade eden hikmet, irfan anlamında bir kavrama dönüşmüştür.²⁶ İmamların te'vil ile meşguliyeti ilmi bir ibadet sayılmakta, sırrî-batınî ilimlere, bu sayede irtibat kurulduğu düşünülmektedir. İmam, zahirin te'vili mottosu ile Bâtınî bilgilere uzanmakta buradan elde ettiği bilgiler ile şeriatın özüne ait hakikatleri avama nassa ulaştırmaktadır.²⁷

Burada te'vil adı altında oluşturulan teosofik atmosfer çok geçmeden epistemik referanslarını hazırlamış ve kitlelere binlerce mana sloganıyla sunulmuştur. İfadelenen sloganlara göre te'vil işleminin yürütülmesi ve kabul ettirilmesinde etkili olan söylem özel kıymete haiz şahıslar olarak niteleyebileceğimiz imamlara nispet edilerek aktarılmış olmasıdır. Buna göre İmamlar Kur'ân'ın bütün bilgisine vâkıf olan eşsiz insanlardır. İmamlar din denen hayata dair bütüncül ilkelerin bulunduğu sistemi, vahiyden aldıkları idrak ile insanlara yeniden açıklamalarda bulunan kimselerdir.²⁸

Şîî-İmamî ekol siyasî bir kavram olan önderlik imamet kavramını bu noktada itikatın merkezine yerleştirmekte, onların te'vil yoluyla elde ettikleri bilgileri dogmatikleştirmektedir. Görüldüğü üzere imamet kavramının sunduğu dogmatik alan konunun itikadi mesele olarak algılanmasına sebep olmakta, te'vil ve tenzil, zahir-batın kavramlarının sağladığı enstrümanlarla epistemik alt yapı temin edilmektedir. Böylece ilâhi bilgilerin, beşerî düzeyde aktarılması ve öğretilmesi sağlanmakta, te'vil adıyla sunulan yorumları eleştirilmez bir noktaya getirmektedir. Peygamberimizin risaleti ile başlayan Kur'ân'ın tenzili ve tefsiri meselesi imamların varlığı ile te'vile, nübüvvet mevzusu da imamet mevzusuna dönüşmektedir.

Te'vil maksadıyla yapılan yorumlar zaman içerisinde halk kitleleri tarafından eleştirilemez hale getirildiği gibi yorumu gerçekleştiren şahıslar, ilâhi kelamın beşerî zemine

²⁶ Barlas, *Kur'ân -ı Kerim'de Te'vil Kavramı ve İlgili Âyetler Bağlamında Tahlili*, 54.

²⁷ Barlas, *Kur'ân -ı Kerim'de Te'vil Kavramı ve İlgili Âyetler Bağlamında Tahlili*, 55.

²⁸ Muhammed Hüseyin Tabatabaî, "İmamın Bilgisine Dair", çev. Mustafa Akçay, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*,4/3 (2004), 132.

intikal ettirilmesinde kilit rol oynadığı bir yapı meydana gelmiştir.²⁹ Böyle bir yapının kilidinin açılması sıradan avamı nassın elde edebileceği bir yetenek olmayıp beşer üstü donanımları gerektirmektedir. Şiî geleneğine göre bu donanımlar şahıslara veraset yoluyla nesilden nesile intikal ettirilirken, sufi gelenekte ise, birtakım riyazetlerden geçmek şartıyla keşf, ilham, müşahede, muhadese, rüya basiret ve feth yoluyla varid olan bilgilerdir. Ayetlerin derinliklerinde mevcut olan gizli mana tabakalarını da ancak Kur'ân ilminde rasih olanlar ve bu manevi yollarda yürüyebilenler görecektir.³⁰ İrfanî bilgi adıyla avam-ı nassa sunulan kişisel yorumlar ilâhi kelamın beşeri düzeyde ifadesi olarak nitelendirilmiş diğer yandan ise aracı şahısların devreye girmesine imkân tanıyan bir ortam sağlanarak Kur'ân'ın zahiri yorumunun yanında ikinci bir anlam geçidi oluşturulmuştur.

Te'vil kavramının sunduğu kesinlik ifade etmeyen koridor aracı şahıslara manevra kabiliyeti sağladığı gibi ilâhi yaratıcının vahiy yolu ile sunduğu bilginin ötesinde yeni bir epistemik sistem oluşturmuş, aynı zamanda da sistemin omurgasını oluşturulan özel şahısların yer aldığı hiyerarşik bir eksenin oluşumu sağlamıştır. Bu durum Mutlak yaratıcı ile doğrudan irtibatın kesilmesine sebebiyet vermiş, adeta tarih öncesi ulaşılmaz Tanrı (deist-tanrı,) anlayışına benzer bir algı oluşmuştur.³¹ Zira ilâhi kelamın aşırı yüceltilmesi saikiyle başlayan yönelim bölgesel düşüncelerin etkisiyle bambaşka bir boyut kazanmış, vahyin değiştirmeye çalıştığı eskatolojik kutsal algısı tekrar canlandırma süreci ile karşı karşıya gelmiştir.

Durumun özeti mahiyetindeki Şiî-İsmailî inancındaki karizmatik şahsiyetleri ifade eden imamlara biçilen rol şu şekilde ifadelendirilebilir: “İmamlar halkın şahitleri, Allah'ın kapıları(ebvab) ve kanıtları (hucet)'dir. İmamlar Tanrı'ya giden yollar ve delillerdir.”³² Bu şekilde oluşturulan ilâhi mevki ile iktifa edilmemiş hatta peygamberlerde olmayan haller ve vasıflar verilmek sureti ile ilâhi kozmostaki mevkisini kuvvetlendirmiştir. Buna göre artık imamlar ilâhi bilginin hazinesi, vahyin tercümanları ve Tanrı'nın birliğinin teminatıdır. Onlar mucize yaratma gücüne ve çürütülemez kanıtlara sahiptirler. Aynı zamanda yeryüzünde varlıkların varlık nedenleri halkın yılmaz koruyucularıdır. Onların emirleri Tanrı'nın emirleri, yasaklamaları da Tanrı'nın yasaklamalarıdır. İmamlara itaat Tanrı'ya itaatle isyan

²⁹ Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*,284

³⁰ Öztürk, *Kur'ân ve Aşırı Yorum Tefsirde Batinilik ve Bâtınî Geleneği*, 147.

³¹ Mahmut Ay, “Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansımaları”, *Kelam Araştırmaları* 6/2 (2008), 61.

³² Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik* (İstanbul: Der Yayınları,1979),309.

da Tanrı'ya isyanla eşdeğerdir.”³³ Görüldüğü üzere imamlar adeta Tanrı ile yüceltilmekte yaratıcıya ulaşmakta gözetilmesi gereken unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Orta çağ boyunca oluşturulmuş kutsalı anlama tasavvuru ve eskatolojik düşünceler tekrar etki zemini yaratmış ve bu atmosferde yoğrulan zihin adeta Tanrıyla hareket eden şahıslar üreterek yeni otoriteler oluşturmuştur.³⁴ Kimi zaman bu şahıslar Şîî-imamet anlayışında olduğu gibi siyasal birliği sağlayan teolojik figüre dönüşürken, sufi kesimlerde ise yaratıcı ile ilişkinin sağlanmasında özel konuma sahip aracı şahısları oluşturmuştur. “Şah damarından daha yakın” olan³⁵ veya “dua edenin duasına icabet eden”³⁶ Yüce yaratıcı tasavvurundan, siyasî erklerin olduğu, aracı kurumlarla ilişkinin sağlandığı, tanrıyla birlikte hayatın her anına müdahale eden güç odaklarının olduğu Tanrı tasavvuruna dönüşmüştür.³⁷

3.Te'vil Niteliğinde Bâtın Tefsir Örnekleri

Şîî İsmailî kesimde görüldüğü üzere imamet anlayışı çerçevesinde oluşturulan Şîî itikadı, Kur'ân'a ve Sünnet'e referans bulmak ve bâtınî bilgileri temellendirmek amacı ile Kur'ân okumaları gerçekleştirmektedir. Bu durum Kur'ân'da geçen ayetleri bağlamından koparıp parçacı bir şekilde ele almaya veya sebebi nüzulünü hesaba katmadan yorumlar yapılmasına ya da Kur'ân kavramlarının manalarını daraltıp genişletmek suretiyle değişik kalıp ve formlarla gerçekleştirilmiştir. Böylece te'vil kavramının sunduğu rahat ortam kötü niyetli kişilerin yorumlarına kapı aralamakta, “Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler.”³⁸ ayetinde vurgulandığı üzere menfi kullanımların oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Te'vil kavramının sunduğu spesifik yorumlardan dolayı geleneğimiz içerisinde de bazı itirazlar söz konusu olmuş ve bu alanda yapılan çalışmalarda kısada olsa mezmûm-memduh tefsirler başlığı altında konunun incelenmesi sağlanarak durumun sıkıntılı yönü belirtilmiştir.³⁹ Yine geleneğimiz içerisinde yapılan te'villere ilişkin müfessirlerin yaklaşımı olumlu te'vil ya da olumsuz te'vil şeklinde de yaklaşım sergilemişlerdir. Bu noktada usul

³³ Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 309.

³⁴ Öztürk, *Kur'ân ve Aşırı Yorum Tefsirde Batınlık ve Bâtınî Geleneği*, 385.

³⁵ *Kur'ân Yolu* (Erişim 20 Nisan 2024), Kaf 50/16.

³⁶ el-Bakara 2/186.

³⁷ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında* (İstanbul: Hikav Yayınları, 2018),90.

³⁸ Âl-i İmran 3/7

³⁹ Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-i'rfân fi u'lûmi'l-Kur'ân* (Daru'l- Fikr, Beyrut,1988), 2/30.

alimleri Arap diline mahsus te'villere müsamahakâr bir yaklaşım sergilerken, dinin temel prensiplerine aykırı te'viller için yüksek düzeyde eleştiriler yapmışlardır.⁴⁰

Ayetlerin bulunduğu bağlamından koparıp nüzul ortamını gözetmeksizin yapılan mezhebî ve ideolojik hedefler gözetilerek yapılan te'villere Şîî müfessir Hüseyin Tabâtabâî'nin (1904-1981) "*el-Mîzân*" tefsirinden örnekler verebiliriz. Zira kendisi son dönemde yetişmiş Şîî tefsir ekolünün en önemli temsilcisi, felsefi kimliği ile de ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Te'vil kavramının sunduğu imkanlar doğrultusunda yazdığı tefsirden örnekler vererek mezhebî ve siyasî farklılıkların günümüzdeki yansımaları inceleme çalışacağız.

Örneğin o, "Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlar yap; neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar,"⁴¹ ayetini tamamen sebebi nüzulünü ve bağlamını bir kenarda tutup mezhebî, ideolojik yaklaşım ile tefsir etmiştir. Ayette geçen teslim olanlar lafzını herkes için geçerli bir kavram olarak ilk etapta değerlendirmiş sonraki cümlelerde ise teslimiyetin ihtiyari olmadığını belirtmiş hatta velayet makamı ile ilişkilendirerek sıradan insanların ulaşması mümkün olmayan bir makam olarak ifade etmiştir.⁴² Dolayısıyla genel olarak tefsirlerde İslamiyet olarak algılanan⁴³ kavram "neslimizden teslim olanlar" lafzı sebebi ile olağan dışı bir nitelik kazanmıştır. Normal insanın mevcut yaratılışı ile bu makama ulaşamayacağına göre Tabâtabâî dua maksadı ile bu nitelikleri isteyebileceğini nakletmektedir.⁴⁴ Dolayısıyla Tabâtabâî ayetlerin zahir anlamını öteleyip imamet anlayışının domine ettiği bir kavram açıklaması yapmıştır.

Diğer ayette geçen "ümme" kavramını ise tamamen sebebi nüzule dair açıklamaları ve hatta ayetlerin dizilişteki bağlamını dahi göz ardı ederek masum imamların yer aldığı Ehl-i Beyt kavramı ile açıklamaya çalışır. Böylece "ümme" kavramı toplumun tamamını ihtiva eden bir kavram olmaktan çıkartıp, anlamının daraldığı bir kavrama dönüşmüştür. Tabâtabâî'nin bu şekilde gerçekleştirdiği yorum ameliyesi aslında ayetin bâtınî te'vili adı altında eş zamanlı koridor oluşturma faaliyeti ya da ayetlere yeni anlamlar giydirme faaliyeti olarak nitelendirilebilir. Çünkü "teslim olanlar" ve "ümme" kavramı ideolojik veya mezhebî

⁴⁰ Mehmet Kaya, "Kur'ân'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Tevil ve Çeşitleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18/ 2, (2018)163.

⁴¹ el-Bakara 2/128.

⁴² Allâme Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mîzân fi tefsiri'l-Kur'ân*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kevser Yayınları, 2005) 1/13.

⁴³ Hayrettin Karaman, vd. *Kur'ân Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007) 1/211.

⁴⁴ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/419-420.

yaklaşım neticesinde vasfı değiştirilmekte, indirgemeci bir yaklaşım benimsenerek Kur'ân' da olmayan bir kavram Kur'ân'a referans edilerek bâtinî anlamlar verilerek açıklanmaktadır.

Mezhebî ideolojik te'vil çeşitlemeleri için verebileceğimiz bir diğer örnek ledünnî bilgi kavramı üzerinden imamlara sağlanan ayrıcalıklardır. Ledünnî bilgi üzerine yapılan te'vil örnekleri Şîî-İmamî ve tasavvufî çevrelerinde aynı ideolojik amaca hizmet eden fakat farklı prensipler ile doktrinel gaye edinen kavrama dönüşmüştür. Örneğin Şîî-İmamî ekol mensupları nazarında ledünnî bilgi tanrısal bir bilgi olarak takdim edilir. Bu bilgi sıradan şahısların elde edebileceği bir bilgi olmayıp seçkin ve özel şahsın varlığına bağlı bir bilgidir. Bu sebeple Şîî öğretisi ledünnî bilgiye ulaşmada Ehl-i beyt kavramını ön plana çıkarmak suretiyle sıradan insanların ulaşamayacağı seçkinlik ve ayrıcalıklık temin eder. Bu sayede Ehl-i beyt'e mensup şahısların kutsala ilişkin telkin ettikleri sübjektif yorumlar veya te'viller ilâhi bir hale dönüştürülmüştür. Yapılan te'villerin sıra dışılığını ifade etmesi bakımından Şîî mensupları tarafından hem Hz. Peygamberimize hem de Hz. Ali'ye nispet ettikleri pek çok rivayetler vardır. Örneğin, "Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır. İlim öğrenmek isteyen kapıya (Ali'ye) gelsin"⁴⁵ ve "Size iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve benim Ehl-i beytim. Bu ikisi Kevser havuzunun başında buluşuncaya kadar asla birbirinden ayrılmaz"⁴⁶ rivayetleri Hz. Ali'nin liderliği üzerine tesis edilmiş olağan üstü durumunun aleni ifadesidir. Ebetteki Hz. Ali'nin İslam'ın neşru nema bulması hususunda göstermiş olduğu katkıları ve bu uğurdaki cesareti kimsenin görmezlikten geleceği bir durum değildir. Fakat Hz. Ali ile başlayan seçkinlik ve olağan dışı karizmatik haliyet doktrinsel bir metafora dönüştürülüyor ve bu durum Ehl-i beyt'e intikal ettirilerek sürecin devamlılığı sağlanıyor. Burada gözden kaçırılan Hz. Ali'nin tarihsel kişiliği ile mezhepsel ve ideolojik kimliği adeta birbirine karıştırılması, onun başarıları ile dolu sireti, beşerî olmaktan çıkarılarak beşer üstü mahiyete dönüştürülerek adeta göklere çıkarılmasıdır. Hz. Ali ile başlayan seçkinlik ve olağan dışılık kesbî olmaktan çıkarılıp vehbî bir hale getirilerek özel bilgilere ya da gaybın bilgisine ulaşma söz konusudur. Böylece eldeki bilgiler adeta risalet müessesesi ile paralel bir düzlem oluşturmakta ilham, rüya ve benzeri tecrübeler ile ledünnî bilgiyi elde edilebileceği kanaati oluşmaktadır.

"Ben tenzilim, Ali te'vîlin sahibidir"⁴⁷ şeklindeki rivayet ise Hz. Ali'nin risalet müessesesine paralel bir mevki verilerek Hz. Ali'nin tarihi kimliği üzerine Şiiliğin epistemik kuramları eklenmiş ve farklı bir karakter ortaya konularak beşerî kimliğin üzerinde bir noktaya getirilmiştir. Bu rivayete ilave olarak Kuleynî (ö. 329/941) "bugün sizin dininizi

⁴⁵ et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *es-Sünen, Menakıb*, 20.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/189-190; Müslim, *Sahih-i Müslim*, 7/122.

⁴⁷ Kadı Numan, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr, *Esasul- Te'vil*, Arif Tamir, (Daru's-Sakafe, Beyrut, 1960), 31.

tamamladım”⁴⁸ ayetinin “Gadir hum” olayına, oradan da Hz. Ali’nin velayeti konusuna işaret eder.⁴⁹

Şîi te’vil anlayışı bir yandan Hz. Ali’nin imametine delil arayışı içinde iken diğer yandan onun imametini Hz. Âdem yaratılışı ile ilişkilendirerek bidayet oluşturma gayreti içerisindedir. Tabâtabâi tefsir adı altında yaptığı siyasî ideolojik te’viller ile imamet mevzusunda başlangıç noktasını Hz. Âdem’in cennetten düşmesi ile başlatmakta adeta tarih sahnesini dini fenomolojik öge haline getirerek Şîi tarihi ve ontolojisi birbirine girmiş vaziyete getirmektedir. O Hz. Âdem’in cennetteki hikayesinde yasak meyveden yemesi sonrasında yaşadığı krizden kurtuluşu “Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı,⁵⁰” ayetiyle çözmeye çalışmakta ve kurtuluşun anahtarı olarak ise imamet mevzusunu gündeme getirmektedir. Böylece imamet anlayışı ile inşa etmeye çalıştığı ontoloji, Hz. Âdem yaratılışı ile başlamakta bu anlayışa göre metin okumaları gerçekleşmektedir. Bunun için eldeki rivayet kaynaklarına başvuruda bulunarak konuya derinlik kazandırmakta, sonrasında ise te’vil adı altında Bâtînî yorumlara yelken açmaktadır.

Tabâtabâi mevcut rivayet kaynakları içinde O önce Ehl-i sünnetinde kabul ettiği kaynaklara yer vererek konuya açıklık getirmektedir. Çünkü Tabâtabâi ve Şîi kaynaklara göre Hz. Âdem yasak ağaçtan yemesine rağmen ağır bir şekilde cezalandırılmamasının sebebi tövbesi değil Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin onun sulbünden gelmesidir. Ehl-i sünnet ve Şîi çevrelerinde sonraki süreçte Nûr-î Muhammedî ve Nûr-ı Alî vasıflandırması olarak tasarlanan kâinatın başlatılması ve varoluş serüveninin bidyeti meselesi yapılan te’viller ile ilgili ayetlere dayandırılmakta, üstüne üstün sahihliği tartışmalı rivayetler ile teyit edilerek doğruluğu ispatlanmaya çalışılmaktadır.

Konuyla açıklık getirmesi bakımından Tabâtabâi şu bilgileri nakleder. Âdem; Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin hakkı için Allah'tan bağışlanma diledi." Tabâtabâi kaynak belirtmeden tefsirinde, Peygamber Efendimizin (s.a.v) şu sözüne değinir: Âdem günahı işleyince, başını göğe kaldırıp şöyle dedi: Muhammed'in hakkı için beni bağışlamamı diliyorum. Bunun üzerine Allah ona, Muhammed de kimdir? diye vahyetti. Âdem, senin şanın yücedir. Beni yarattığın zaman, başımı kaldırıp Arşına baktım, orada La ilâhe illallah, Muhammedu'r-resulullah yazılı olduğunu gördüm. O zaman anladım ki, senin katında, adını kendi adının yanına yazdığın zattan daha kadri yüce biri olamaz dedi. Bunun üzerine Allah ona şöyle vahyetti: Ey Âdem, o, senin soyundan gelen son peygamberdir, eğer o olmasaydı,

⁴⁸Maide 4/3

⁴⁹Kuleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakup, *el- Usul mine'l- Kafi*, (İntişarat-ı İlmîyye İslamiyye Tahran, 1389) 1/199.

⁵⁰el-Bakara 2/37.

seni yaratmazdım.⁵¹ Tabâtabâî'nin bu nakilleri kaynağı net olmayıp, gayri mevsuk ve erken dönem hadis kaynaklarında yer almayan rivayetlerdir. Rivayetlerle ilgili verdiği örnekler içine sinmemiş olacak ki konuya açıklık getirmek amacıyla ilgili ayetlerin açıklanması için tefsirine şöyle devam eder: "Bu anlam, ilk bakışta ayetlerin zahiri ile uyuşmuyor gibi görünse de, derine nüfuz edici bir bakış açısı ve titiz bir inceleme ile ayetlerle bir yakınlığı, bir ilgisi olduğu görülebilir. Çünkü "Âdem aldı." ifadesinin orijinalinde "telakka" kelimesi, kucaklayarak almak anlamını içermektedir. Burada Âdem'in bu kelimeleri Rabbinden aldığı belirtiliyor, yine burada "tövbe" olayından önce bir bilginin varlığından söz ediliyor. Çünkü Hz. Âdem, daha önce Rabbinden tüm isimleri öğrenmişti."⁵² Tabâtabâî'nin "telakka" kelimesiyle yaptığı açıklama ucu açık bir açıklama olup her türlü anlam çıkarılabilir niteliktedir. "Kucaklayarak almak" şeklinde müfessir tarafından açıklanan kavram değişik anlamları ihtiva ettiği belirtilmekte ve buradan kozmolojiye kadar uzanan yorumlar çıkarmaktadır. Hz. Âdem cennette yasak meyveyi yemesi ile ilgili ayetlere yaptığı te'viller ile Hz. Peygamberimizin ve Hz. Ali'nin yaratılışına işaretler çıkarmakta hatta bununla da yetinmeyip ledünnî bilgilere kadar irtibatlandırılmaktadır.

Nitekim Tabâtabâî ayetin devamında şunları ilave eder: Allah, onların "bozgunculuk yapacak, kan dökecek" şeklindeki sözlerine herhangi bir cevap vermiyor, sadece Âdem'e tüm isimleri öğrettiğini belirtiyor. Şu hâlde, her türlü bozgunculuğun ıslahı bu isimlerin kapsamındadır. Yüce Allah bunlar aracılığı ile kullarına yönelik lütuflarını aktarır. Bu isimlerin bereketi olmadan mükemmelleşmek isteyen hiç kimsenin tekâmülü gerçekleşemez."⁵³ Tabâtabâî'nin belirttiği "isimler" ve "gaybin bilgisi" ifadesi ucu açık bir ifade olup, te'vil yapmanın ötesinde bâtinî yorumlara kapı aralayan bir ifadedir. Genel olarak tefsirlerde Hz. Adem'e öğretilen isimler hususu değişik anlamlara gelebilecek şekilde yorumlansa da te'vil adı altında yapılan merkez kavramı haline gelmiştir. Tabâtabâî ise Şiî gelenek içerisindeki değişik bâtinî yorumların farkında olduğundan bunlara bir şekilde tefsirinde yer vermek zorundadır. O tefsirinde bâtinî tefsir bağlamında şu rivayetlere yer verir: "Yüce Allah ona isimleri öğretince, o, Ehl-i beytin hayallerini ve nurlarını görmüştü. Yine bazı rivayetlere göre, yüce Allah, onlardan misak almak üzere sulbündeki soyunu çıkardığı zaman, Ehl-i beyti görmüştü. Bazı rivayetlere göre de Hz. Âdem cennetteyken Ehl-i beyti görmüştü."⁵⁴

⁵¹Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/209

⁵²Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/209.

⁵³Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/209.

⁵⁴Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/210.

Örneklerde gördüğümüz üzere Hz. Âdem rabbinden aldığı kelimeler ile gördüğü suretler ve idrak ettiği haller değişkenlik göstermekte Bâtınî yorumlara evrilmektedir. Bu noktadan sonra gördüğü suret ve vizyonlar, Hz. peygamberimizden İsa mesihe, Ehl-i beyitten Hz. Ali ve sulbüne kadar uzanır.⁵⁵ Dolayısıyla “telakka” kelimesiyle başlayan yorum faaliyeti müellifin içinde bulunduğu haleti ruhiyye ile yeni anlamlar kazanmakta ve Bâtınî tefsir enstrümanına dönüşmektedir. Artık kavram dilbilimsel karşılığında uzaklaştırılarak mezhebî ve ideolojik boyut kazanmakta, geleneksel Şîî rivayet kaynaklarından da istifade ederek Şîî ontolojisinin oluşmasında kilit kavramlardan biri haline gelmektedir.

Sonuç

Geçmişten günümüze Kur’ân’ı Kerim Müslümanların gündelik hayatları için belirleyici olmuş dinî mezhebî siyasî mevzuların çözümü için doğrudan adres olmuştur. Hangi ekolden olursa olsun kutsal kitabımız Kur’ân’ı Kerim, yorum faaliyetlerinin asıl mercii, elde edilen fikirlerin referans kaynağıdır. Bu sebeple Kur’ân’a muhatap olan bazı kesimler pragmatist bir anlayışla Kur’ân’a yaklaşmak sureti ile mevcut fikirlerini hak kelamına nispet etmişler mezhebî siyasî fikirlerine ilâhi karizmalar temin edip, dinî anlamlar yüklenmişlerdir. Bu durum Kur’ân ’ın te’vili olarak sistematize edilmiş ve özellikle Şîî-İsmailî mensuplarınca hak kelamının mecazî, temsilî, teşbihi, olduğu iddia edilerek reel dildeki te’vili olarak enforme edilmiştir. Artık Şîî literatüründeki imam, hak kelamı ile kitleler arasında düzeni ve diyalogu sağlayan unsur olarak karşımıza çıkarılmakta, kâinatın görünmez yöneticileri vasfıyla roller üstlenilmektedir. Dolayısıyla görenden çok gösterene bak veya işitenden çok işittirene bak mottolarında olduğu gibi yorum ameliyemiz dumura uğratılarak vahiy etrafında oluşturulan düzmece eksen sayesinde kitlelerin doğrudan hak kelamı ile irtibatları sekteye uğratılmakta, ya da aracısız irtibatının olamayacağı vehmi oluşturulmaktadır. Bu durum tanrı insan, tanrı toplum ilişkisi bakımından sağlıklı bir iletişim tarzı olmayıp bireyin ve kutsallık duygusunun istismar edildiği bir durum olarak nitelenebilir.

Son dönemde tartışma noktasını teşkil eden Te’vil kavramının kullanımına dair örnekleri ünlü Şîî müfessiri Tabâtabâî’nin “*el-Mîzân*” tefsiri ekseninde inceledik. Yaptığımız inceleme ve analizler sonrasında Kur’ân’ın tefsiri adıyla gerçekleştirilen ameliyenin siyasî ideolojik ve mezhebî etkiler sebebiyle çeşitlilik gösterdiği müşahede ettik. Te’vil kavramının sunduğu geniş yorum alanı geleneğimizde olumsuzluğu çağrıştıran bir kavrama dönüşmüştür. Tefsir geleneğimizde özellikle mezhebî te’viller için “mezhebî, yanlış, batıl, uydurulmuş, bidat, özensiz” nitelermeleri yapılmış mezhebî ve keyfî yorumları belirtmek

⁵⁵Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/210.

üzere çeşitli lafızlar üretilmiştir. Tabâtabâî'nin telif ettiği *el-Mîzân* tefsiri ise genel olarak tefsir müktesebatı içerisinde yer alan kurallar çerçevesinde tefsirini telif ettiği söylenebilir. Fakat mezhebî ve ideolojik müzakerelerin yapıldığı ayetlerde, Ashâb-ı kirâmın yaklaşım şekillerinden farklı olarak veya rivayete dayalı ve dilbilimsel tahlillerin ötesinde tefsir örnekleri sergilediği tespit edilmiştir. Özellikle müellifimiz imamet kavramının müzakerelerini yaptığı ayetlerde Bâtınî te'vile dair örnekler barındırdığı ve bu doğrultuda ayetleri mezhebî bakış açısıyla te'vil ettiği tespit edilmiştir.

Kaynakça/Reference

Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Şeybânî. Müsned, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi,1985.

Ateş, Süleyman. Kutup", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 26/498-499. Ankara: TDV Yayınları,2002.

Ay, Mahmut. "Nur Kavramından (24/35) Nur Metafizikine: Pragmatik Okumalar ve Eleştirisi,"İslâmî Araştırmalar,2/27,(2014),70-99.

Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansıması, Kelam Araştırmaları 6/2 (2008), 55-78.

Barlas, Yılmaz. Kur'ân -ı Kerim'de Te'vil Kavramı ve İlgili Ayetler Bağlamında Tahlili. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. Câmi'u's-Sahîh Thk. Mustafa Buga,4.cilt. Beyrut:Nşr. Daru İbn Kesîr,1978.

Cerrahoğlu, İsmail. Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller. Ankara: AÜİF. Yay., 1968.

Ebû Zeyd, Nasr Hamid. İlahi Hitabın Tabiatı, çev. Emin Maşalı. Ankara, Kitabiyat,2001.

Erkol, Ahmet. "Nassın Anlaşılmasında Tevil ve Müteşâbih Sorunu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/2, (2006), 209-220.

Câbirî, Muhammed Âbid, Fehmü'l-Kur'ân , çev. Muhammed Coşkun, İstanbul, Mana Yay. 2017.

Ezherî Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, Tehzibu'l-Lüğa Thk: Muhammed İved Mer'ab,7 cilt. Beyrut: Daru'l İhyau't-Turasi'l-Arabî 2001.

Fahrüddin Râzi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. Tefsir-i Kebir, Terc. Lütfullah Cebeci ve diğ. 18 cilt. Ankara: AkçağYay,1988.

Fîrûzâbâdî, Mecduddin Ebû Tahir Muhammed b. Yakub Âbâdî. Besairu Zevi't-Temyiz fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz, Thk. Muhammed Ali Neccar, Kahire: Meclisu'l-Â'lâiş-Şuunî'l-İslamiyye,1996

Gölpınarlı, Abdülbaki. Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîlik. İstanbul: DerYayınları,1979.

Gündüz, Şinasi. Mitoloji ile İnanç Arasında. İstanbul: Hikav yay. 2018.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem Ifrikî. Lisânü'l-Arab. Beyrut: Dâru'l-Sâdır ve Dâru Beyrut,1955,

Râgıb el-İsfahânî, Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân , Thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Küveyt:Daru's-Saade,1984.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. Hilyetü'l-Evliya Tabakatu'l-Asfiya. Beyrut,Daru'l-Kitabu'l-Arabi,1980.

Kadı Numan, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr. Esasu'l-Te'vil. Beyrut: Daru's-Sakafe, 1960.

Karaman, Hayrettin. Kur'ân Yolu. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,2007.

Kaya, Mehmet. Kur'ân 'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Tevil ve Çeşitleri, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 18/2, (2018)163-195.

Kılıç, Sadık. Küllerde Diriliş. Ankara: Fecr Yayınevi,2009.

Kuleynî, Ebû Cafer Muhammed Yakup. el-Usul mine'l-Kafi. Tahran: İntişarât-ı İlmiyye'l-İslamiyye, 1389.

Kur'ân Yolu. Erişim 20 Nisan 2024. <https://kuran.diyamet.gov.tr>

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmut. Te'vîlâtü Ehl-i's-Sünne, thk. Mecdî Baslûm. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye,2005.

Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hâkim. Mustedrek ale's-Sahîhayn, thk. Mustafa Abdulkâdir. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,1990.

Öztürk, Mustafa. Kur'ân ve Aşırı Yorum Tefsirde Batınlık ve Bâtınî Geleneği. Ankara: Ankara Okulu,2016.

Öztürk, "Tefsir-Te'vîl Karşıtlığının Tarihsel ve Epistemolojik Kökeni", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 14/1, (2001), 77-89.

Suyuti, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Hudayrî. İtkan li-Ulumu'l-Kur'ân , çev. Sakıp Yıldız, Avni Çelik. İstanbul, MadveYayıncılık,Tarihsiz.

Tabâtabâî, Allâme Muhammed Hüseyin. el-Mîzân fi tefsiri'l-Kur'ân, çev. Vahdettin İnce,13cilt.İstanbul:KevserYay,2005.

Tabatabaî. "İmamın Bilgisine Dair", çev. Mustafa Akçay, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*,4/3 (2004), 132.

Taberî, Muhammed b. Cerir. Câmîü'l-Beyân an te'vili Âyi'l-Kur'ân Thk.Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, 22 cilt. Riyad: Daru'l- Kütüp, 2003.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. es-Sünen, Menakıb, 20.

Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsir" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 16/517-518. İstanbul:TDVYayınları,1997.

Yavuz, Yunus Şevki, "Te'vil". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 41/2-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm. Menâhilu'l-i'rfân fi u'lûmi'l-Kur'ân, Daru'l-Fikir. Beyrut,1988.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Yazar(lar) / Author(s)

Recep ATAV

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The author declares that he have no competing interests.